

OD SOLFERINA K ŽENEVĚ

60. VÝROČÍ PŘIJETÍ ŽENEVSKÝCH ÚMLUV O OCHRANĚ OBĚTÍ VÁLEK

Válka a právo – pojmy po celá staletí chápané jako protiklady – ať již zazní jen neutrální konstatování Ciceronovo *Inter arma silent leges* a nebo prušácky bojovné *Kriegsraison geht vor Kriegsmanier*. Skutečně, po celá staletí byl osud obětí válek věcí zcela okrajovou a na úrovni mezinárodního společenství – či chcete-li civilisovaných národů – podstatně neřešenou, byť některé místně a časově omezené právní regulativy přirozeně existovaly i dříve, než svět došel do Ženevy. Války se tedy staletí vedly v zásadě jen tak, jak diktovala válečná účelnost, jak velel *Kriegsraison...*, bez ohledů na trpící, raněné či zajaté bojovníky, bez ohledu na civilisty a jejich majetek, rodiny či kulturní statky.

Obě města uvedená v názvu příspěvku hrají zásadní roli v historii rozvoje mezinárodního humanitárního práva (MHP)¹ – než mohlo lidstvo dojít do Ženevy, muselo projít Solferinem... Bitva u Solferina se svými 40.000 raněných a umírajících, jakkoli měla velký význam historický – pro sjednocení Itálie a změnu mocenských poměrů v Evropě, měla ještě zásadnější význam pro způsob vedení válek a ochranu jejich obětí.

Solferino je od nás vzdáleno přesně 150 let, bitva proběhla 24.6.1859 a právě ona byla impulsem ke zrodu soudobého *mezinárodního humanitárního práva* i ke zrodu *Červeného kříže* (ČK). Měřeno časem je vzdálenost od Solferina k Ženevě pouhé čtyři, resp. pět, let. Ano, jen čtyři roky uběhly od oné bitvy a první mezinárodní konference rozhodla o vytvoření Mezinárodního ČK², přesněji o ustavení Mezinárodního výboru ČK (MVČK) a národních společností ČK. A rok na to již právě MVČK předložil na další konferenci představitelům států první smlouvu mezinárodního humanitárního práva – *Ženevskou úmluvu o zlepšení osudu raněných příslušníků pozemních armád*, kterou zástupci tehdy rozhodujících mocností přijali 22. srpna 1864, tedy před léty 145... Je známým faktem, že iniciátorem těchto událostí byl Švýcar Henri Dunant a další čtyři Ženevané.

Na první zastávce v Ženevě tedy mezinárodní společenství světilo Červenému kříži mandát k pomoci obětem válek a přijalo první místně i časově univerzální mezinárodní smlouvu

¹ pojem *humanitární právo* pokládejme za ekvivalent pojmu *válečné právo* či *právo ozbrojeného konfliktu*

² *Mezinárodní Červený kříž* je tvořen *Mezinárodním výborem ČK*, 186 *národními společnostmi Červeného kříže* (Č. půlměsíce, Davidovy hvězdy) a *Mezinárodní federací ČK&ČP*. Od r. 1986 se užívá dále – a přednostně - názvu *Mezinárodní hnutí ČK&ČP*, my se z historických důvodů přidržíme staršího ekvivalentu.

upravující ochranu obětí válek. Dominance *válečné účelnosti* tak byla prolomena, *zásada humanity* vstoupila na bitevní pole a „krůček po krůčku“ začala tento prostor dobývat...

Ze Ženevy lidstvo vykročilo – přes Petrohrad – do Haagu, kde v letech 1899 a 1907 přijalo řadu smluv rozšiřujících zásadě humanity prostor na bojišti, rozvíjejících mezinárodní humanitární právo – zejm. *Řád války pozemní a Přízpůsobení zásad ženevské úmluvy z r. 1864 pro válku námořní* byly plody důležité hodnoty. Křivka rozvoje humanitárního práva protíná opět Ženevu v r. 1906, kdy je přijata ženevská úmluva nahrazující onu z r. 1864. Pak přichází velká válka let 1914-1918. Ukáže význam platných norem humanitárního práva, ale poukáže i na potřebu jejich dalšího rozvoje.

Nelehká úloha iniciátora pokrokového rozvoje MHP náleží v tu dobu již přes 50 let MVČK i Mezinárodnímu ČK vůbec. Světová válka také znamenala nebývalý rozvoj potenciálu Červeného kříže v zemích světa. Pro koordinaci národních společností mimo bitevní pole tak již r. 1919 vzniká nová důležitá složka Mezinárodního Červeného kříže – totiž dnešní *Mezinárodní federace společností ČK&ČP*³ - jako družka tehdejší *Společnosti národů*.

Humanitární právo se opět zastaví v Ženevě, kde lidstvo v přímé reakci na světovou válku postaví r. 1925 *Ženevským protokolem* mimo zákon použití zbraní chemických a bakteriologických. Světová válka ukázala, že dosavadní MHP nepamatuje účinně na válečné zajatce a civilisty na obsazených územích – zde byl *Řád války pozemní* shledán nedostatečným – k nápravě vyzvala XI. Mezinárodní konference ČK⁴ konaná r. 1923. MVČK připravuje nové smlouvy. A opět je to Ženeva, kde jsou 27. 7. 1929 přijaty dvě nové úmluvy – první nahrazuje předešlou ženevskou úmluvu o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků pozemních armád a druhá poprvé samostatně upravuje zacházení s válečnými zajatci, včetně mj. pomocných zásilek, kontrol či informační agentury pro válečné zajatce (i činnost ČK v těchto delikátních otázkách tak dostala pevnější právní základ). Druhá ze světových válek záhy ukázala, že obě tyto ženevské úmluvy, přijaté právě před 80 lety, byly potřebné a v zásadě účinné.

Co však realizováno nebylo, byla úprava ochrany civilních osob za války. Byť návrh nové úmluvy připravován a projednáván byl a i když r. 1934 byl dokonce nakonec XV. Mezinárodní konferencí ČK schválen jako návrh *Úmluvy o ochraně civilistů pod cizí okupací*, nepodařilo se již přesvědčit mezinárodní společenství k tomu, aby úmluvu přijalo. Důvody byly několikové. Přijetím – velmi vágně formulovaného – *Briand-Kellogova paktu* zakazujícího útočnou válku r. 1928 spolu s vírou v mechanismy Společnosti národů převládl v řadě států

³ do r. 1991 *Liga společností*

⁴ *Mezinárodní konference ČK* (dnes *ČK&ČP*) je mezinárodním orgánem, jehož členy jsou státy – smluvní strany Ženevských úmluv a složky Mezinárodního ČK. Zpravidla se schází jedenkrát za čtyři roky.

názor, že možnost vzniku války je nadobro vyloučena a není tedy účelné usilovat o přijímání norem válku regulujících... Další část států se naopak – nevyřčeně – úvah o válce vzdát nemínila a podobnými návrhy by si její možné vedení „znepříjemnila“. Naivita paradoxně spolu s úskočností vedla k tomu, že po celou meziválečnou dobu nebyla zřejmá nedostatečnost *Řádu války pozemní* ve vztahu k civilistům odstraněna...

Druhá světová válka přinesla velké ztráty právě v řadách civilistů – plných 50% všech ztrát proti jedné desetině z války předchozí. Jen několik málo chatrných článků *Řádu války pozemní*, navrženého navíc pro války konce XIX. století, neposkytlo dostatečnou ochranu obyvatelstvu ani před přímými útoky ani před jeho vězněním, terorizováním či dokonce vyhlazováním na okupovaných území ani neumožnilo poskytovat obyvatelstvu pomoc či dohlížet na podmínky, v nichž se nacházelo...

Až tyto zkušenosti přiměly mezinárodní společenství se sejít a popřát sluchu návrhům Mezinárodního výboru ČK. V roce 1949, tedy přesně před 60 lety se opět lidstvo zastavilo v Ženevě – na námi sledované cestě již po páté, aby dne 12. srpna přijalo dodnes platné čtyři Ženevské úmluvy o ochraně obětí válek. Jsou to

I. Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli,

II. Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných, nemocných a trosečníků ozbrojených sil na moři,

III. Ženevská úmluva o zacházení s válečnými zajatci a

IV. Ženevská úmluva o ochraně civilních osob za války.

Úmluvy I. a III. nahrazují předešlé smlouvy se stejnou tematikou z r. 1929, II. upravuje ochranu raněných a trosečníků v námořních konfliktech a nahrazuje Haagskou úmluvu č. X (1907). Poprvé je však v samostatné smlouvě zakotvena ochrana civilistů za války – IV. úmluva tak představuje podstatné rozšíření skupin chráněných osob.

Jednání diplomatické konference v Ženevě r. 1949 však neprobíhalo bez kolizí. Bylo již poznamenáno duchem počínající studené války, a proto např. všechny čtyři úmluvy zůstaly bez preambule. Tento kodex humanitárního práva přináší také jednu velkou novinku – poprvé v historii pamatuje i na občanské války. Pravda, proti původnímu záměru dosti skromně – jen jediným článkem společným všem úmluvám (čl. 3), ale přesto jde o zásadní průlom do oblasti do té doby považované za nedotknutelné vnitřní záležitosti jednotlivých zemí...

Bohužel ani nová IV. úmluva – přes svůj nadějný název – však nepřinesla řešení obou nedostatků předešlé úpravy, známých již po I. světové válce – neobsahuje totiž zásadní

ochranu civilistů před přímými či nerozlišujícími útoky, tedy např. před použitím zbraní hromadného ničení i přesto, že takový návrh byl konferenci předložen. A na tomto fóru je třeba zmínit, že i problematika civilní ochrany je řešena jen zmínkou jediného článku, a to jen pro okupovaná území.

Objektivně je však třeba říci, že přijetí těchto čtyř úmluv bylo velkým krokem na cestě pokrokového rozvoje ochrany obětí válek. První tři úmluvy dokonale zúročily válečné zkušenosti obou světových konfliktů, čtvrtá velmi zásadně rozšířila ochranu civilistů v těch nejpalčivějších situacích – cizinců na území válčící strany a obyvatel pod okupační mocí. Kdyby tato ustanovení platila již před II. světovou válkou, mohla zachránit miliony a miliony nevinných. Ovšem historie nezná kdyby...

Systém těchto čtyř úmluv byl v r. 1977 doplněn dvěma dodatkovými protokoly, které dále řešily již zmíněné nedostatky původních úmluv – v oblasti vnitrostátních konfliktů i v případě ochrany civilistů před přímými útoky, nerozlišujícími útoky i před následky útoků a konečně i komplexní úpravou postavení a ochrany civilní ochrany. I dnes, po 60 letech od svého přijetí r. 1949, jsou tyto smlouvy vyhovující. Prokázaly tak velkou nadčasovost a předvídatost svých tvůrců, uvážíme-li, jak zásadní změnou svět i vedení válek za oněch šest desetiletí prošly. Slýcháme-li někdy názory o mezerách v tomto systému, zjišťujeme, že jde o nepochopení jejich účelu, jejich mechanismů či terminologie, tedy tak řečeno o chybu na straně uživatele.

Tyto smlouvy jsou nejdříve akceptovanými úmluvami na světě – jako jediné jsou totiž přijaty všemi státy světa – jejich účastníků je tedy více než např. členských států OSN. Tento fakt je odrazem existence humanitárních principů sdílených opravdu celým mezinárodním společenstvím, principů určených pro jinak tak hroznou situaci, jakou válka bezesporu je.

Mysleme vždy na to, že války zasahují polovinu zemí našeho dnešního světa, mysleme na to, že je stále aktuální znalost a šíření znalosti humanitárního práva, spolu s povinností všech států tyto normy nejen zachovávat, ale jejich zachování i zajišťovat. Věřím, že i tento seminář konaný u příležitosti 60. výročí přijetí čtyř ženevských úmluv přispěje k uvědomění si této skutečnosti.

Právo již za války nemlčí a způsob jejího vedení není podřízen jejímu účelu.

Inter arma caritas!